

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies
مجلة الدراسات التفسيرية
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>
E-ISSN: 2587-0882
Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2021 (Ekim/October)

Hız. Peygamber'in Bazı Ayet İktibasları ve Bunların Bağlamla İlişkisi
Some Quotations of the Verses by the Prophet and Their Relations with Context

Bayram DEMİRCİGİL
Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant professor, Sakarya University, Faculty of Islamic Sciences,
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Sakarya, Turkey
bdemircigil@sakarya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5614-8141>

Makale Bilgisi – Article Information
Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article
Geliř Tarihi/Date Received: 09/08/2021
Kabul Tarihi/Date Accepted: 12/10/2021
Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2021

Atıf / Citation: Demircigil, Bayram. "Hz. Peygamber'in Bazı Ayet İktibasları ve Bunların Bağlamla İlişkisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ekim/October 2021), 517-540.
<https://doi.org/10.31121/tader.980567>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.
Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies
Sakarya/Turkey
Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Tarih boyunca Müslümanlar gündelik hayatlarında Kur'an'dan iktibasta bulunmuşlardır. Günümüz Müslümanları açısından da durum farklı değildir. Bu uygulamaya ilk olarak Hz. Peygamber tarafından başvurulmuştur. Ancak Hz. Peygamber'den nakledilen kimi ayet iktibaslarında özellikle günümüzde üzerinde çokça durulan “bağlama riayet” ilkesiyle bağdaştırılması zor gözüken –sayıca az olsa da- bazı örneklerle karşılaşmaktadır. Bu tür rivayetlerin bağlama uygunluk prensibi devreye sokularak metin açısından problemli sayılması veya sahih addedilmemesi isabetli bir tutum gibi görünmemektedir. Bu durumda ayet iktibaslarının Kur'an'ın tefsir edilmesinden ayrı biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu husus dikkate alınarak bağlama riayet açısından tefsir faaliyetiyle ayet iktibasları birbirinden ayrılmalıdır. Zira tefsirde ayet anlamlarının sahih biçimde tespitine çalışılırken iktibaslarda sadece ayetlerin içerdiği mesajlarla bir söz, düşünce ya da konu arasında doğrudan veya dolaylı olarak irtibat kurulmaktadır. Dolayısıyla iktibaslarda bağlamın gözetilmesi prensibinin sıkı bir denetim unsuru olarak vaz edilmemesi gerekmektedir. Aksi tutum hem Hz. Peygamber'den nakledilen kimi rivayetlerdeki bakış açısıyla örtüşmemekte hem de nüzul dönemi sonrasındaki toplumlar için ayetlerin işlevselliğinde sınırlamaya gidilmesi sonucunu doğurmaktadır. Diğer taraftan ayetlerin nüzul ortamında nasıl anlaşıldığının tayininde başvuru sebebi nüzul rivayetleri birbirinden farklı müteaddit anlatılar içermesi nedeniyle her durumda standart veriler sunmamaktadır. Bunun yanı sıra iç bağlamın tespitinde farklı yaklaşımların kaçınılmaz olması gibi hususlar bu konuda radikal bir tutumdan kaçınılması lehine bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Bu makalede Hz. Peygamber'den aktarılan ve ayetlerin bağlamı açısından izahı güç olan ayet iktibaslarından yola çıkılarak bu ölçütün anılan konuda katı bir şekilde uygulanmaması gerektiği savunulmuştur. Bu hususta temel alınması gereken asıl kıstasın ise ayet iktibaslarında Kur'an'ın bütünlüğünden uzaklaşmaması ve ayetlerin hiçbir durumda sahip oldukları anlam dünyasının dışına çıkılmaması ve muhtemel olmayan semantik bir içerikle istihdam edilmemesi olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmada seçilen örnekler belli başlı hadis kaynaklarında yer alan ve tefsirlerde nakledilen rivayetlerden seçilmiştir. Bu hususta başka rivayetler de bulunmakla beraber makale sınırlarını aşmamak üzere konuyla ilgili temsil gücü yüksek olduğu düşünülen örnekler yer verilmiştir. Çalışma boyunca bu konuda hadis ve tefsir kaynakları taranmış, elde edilen malumat karşılaştırmalı olarak incelenerek analiz edilmiştir. Böylece bütüncül bir bakışın yakalanması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Hz. Peygamber, Ayet İktibasları, Rivayet, Bağlam, Esbâb- nüzul.

Abstract

Muslims have been quoting the Qur'anic verses in their daily life throughout history. This situation is almost the same for modern Muslims as well. This practice firstly was implemented by the Prophet (pbuh) himself. Nevertheless, one of the basic rules in interpreting the Qur'an, which has been a centre of attention by modern researchers, is the observance of the context. However, the quotations made by the Prophet, even if such narratives are small in quantity, might not seem in agreement with this criterion. However, the attitude of considering them as problematic or unauthentic in terms of text by taking this principle into account does not seem an accurate judgment. Given this point, the quotations of verses should be dealt with differently from the Qur'anic interpretations. Consequently, the principle of observance the context is not supposed to be assigned as an element to control the process of quotations to guarantee accuracy as was the case with the exegesis of the Qur'an. It is because it is not intended in the quotations of the Qur'an to elucidate the verses or make them explicit. Rather, it means making correlations directly or indirectly between the messages existed in the Qur'anic verses and a word or thought or subject. According to some narrations, the attitude against this, does not comply with the approach adopted by the Prophet. Besides, it will restrict the functionality of the Qur'an for the subsequent generations which had not had a chance to live in the atmosphere of the Qur'anic revelation. Apart from that, the narratives with their multi versions will not always provide standard data to determine how the verses of the Qur'an be understood by the first generation. Likewise, it is inevitable to exist different viewpoints for determining the intratextual context of verses. So, it is supposed to bring about avoiding intolerant attitudes towards the quotations of verses.

In this article, we maintain by considering some quotations made by the Prophet that the observance of the context in a radical manner should not be sought in the quotations of the Qur'anic verses. We also argue that the norm we should follow in this regard is to observe the unity and wholeness of the Qur'an, neither exceeding the semantics of the Qur'an nor employing the phrases out of possible contents. We

chose certain narratives of quotations in this study from hadith and tafsir books by scanning them on the basis that they demonstrate our thesis more clearly, although there would be some other examples in the sources. Then we analyzed these examples by making comparisons. By doing so, we aimed at having a holistic approach to the subject.

Keywords: Exegesis, The Prophet, Quotations of Qur'anic Verses, Narrations, Context, Occasions of Revelations.

Giriş

Sözü güçlendirmek veya etkili kılmak amacıyla başvuru olan bir yöntem olarak iktibas, konuşma sırasında ayet veya hadislere yer verilmesi demektir. Bu ifadelerin ayet ve hadis oldukları belirtilmez.¹ Kur'an'ın nâzil olmaya başlamasıyla birlikte ilk örneğini Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbenin sergilediği ayetlerden iktibasta bulunma uygulamasına takip eden dönemlerde de Müslümanlarca devam edilmiştir. Bu durumu Müslümanların duygu, düşünce ve yaşayışlarında Kur'an'ın belirleyici rolünün doğal bir sonucu olarak görmek gerekir. Zira bu uygulama ilim, kültür ve medeniyet gibi yaşamın birçok alanında Müslümanların birincil aslı kaynağı olan Kur'an'ın ihtiva ettiği hüküm, ilke ve mesajların fiilî alana taşınması çabasının bir ürünüdür. Hz. Peygamber'in bu uygulaması kaynaklarda çeşitli konulardaki açıklamalarına yer verilmesinin ardından “ثم قرأ رسول الله /Sonra... ayetini okudu” ifadeleriyle ya da bu tür açıklamalara yer verilmeden ayet metinleri Hz. Peygamber'in sözlerinin devamı olarak aktarılır.²

Genel anlamda Kur'an'ın anlaşılmasında anahtar kavramlardan biri olarak kabul edilen bağlam; siyak-sibak, münasebet gibi metin içi ve esbâb-ı nüzul gibi metin dışı karineler yardımıyla Kur'an'ın söz dizgesinde özellikle çok anlamlı (müşterek) ya da mücmel lafızlardan kastedilen anlamı, bir lafız ya da ibarenin hakiki anlamda mı yoksa mecazî anlamda mı kullanıldığını, âm bir lafzın umum ifade edip etmediğini belirlemede son derece önemlidir. Kısacası bu ilke, ayetlerde verilen mesajla alınan mesaj arasında mutabakatın sağlanması açısından önemli olup metnin dil yönünden analiziyle birlikte göz önünde bulundurulması gereken bir normdur. Zira herhangi bir ibarenin sadece dil açısından çözümlemesinin yapılması onun doğru anlaşılması ya da hatalı anlaşılmaması için yeterli değildir. Bunun için bağlam bilgisine ihtiyaç bulunmaktadır.³

¹ Abdurrahmân b. Hâsen Habenneke, *el-Belâğatü'l-Arabîyye* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996), 2/536. “Bu kelimeyle yakın anlamda kullanılan istihsân “lugat, sarf, nahiv ve belâğat ilimlerinde bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamına gelir. Ayrıca bu anlamda ihticâc ve istidlâl kavramları da kullanılmaktadır.” Bk. İsmail Durmuş, “İstihsân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2021).

² Örneğin bk. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Kıtabu'l-Muşannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsar*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409), 3/54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 5/329 (hadis no: 3300).

³ Bağlam ve önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Doğan Aksan, *Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2020), 94-99; Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık*

Hayatın doğal akışında cereyan etmesine ve sistemli bir faaliyetin ürünü olmamasına rağmen ayetlerden iktibasta bulunulmasının dolaylı da olsa tefsir faaliyetinin kapsamına gireceğini söylemek mümkündür. Zira bir konu ya da olay üzerine herhangi bir ayetin/ayetlerin delil/şâhit olarak zikredilmesi aslında o ayetin/ayetlerin belli bir manaya hamledilmiş olması manasına gelir. Herhangi bir söz veya fiilin ardından ayet okunmasındaki sâik genellikle bir sözün ya da tutumun gerekçelendirilmesi, kuvvetlendirilmesi yahut daha etkili hâle getirilmesidir. Bu ise ayetin belli bir manayla irtibatlandırılması suretiyle gerçekleştirilmektedir. Buna mukabil işleyiş ve amaç açısından tefsir/tevil faaliyetiyle iktibas arasında şöyle bir farktan söz edilebilir: İlkinde Kur'an'ın herhangi bir ayeti öncelikle ayetin iç bütünlüğüne göre doğrudan odak noktası ve açıklama çabasına konu iken diğerinde ayetin ilgili kimsece tercih edilen manası herhangi bir tutum ya da değerlendirmenin gerekçelendirilmesi ya da desteklenmesi amacıyla hizmet etmektedir. Bu, özellikle ayetin söz ya da eylemi tasdik ya da teyit edeceği düşünülen kısmı iktibas edildiğinde böyledir. Bu durumda bazen iktibasların ilgili ayetin iç bütünlüğünden daha çok Kur'an'ın iç bütünlüğüyle uyumlu oluşu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımda merkeze alınan husus, ayetlerin tefsir edilmesinden ziyade söz, davranış ve olaylarla irtibatlandırılmasından ibarettir. Böyle bir uygulamada ise zaman zaman ayetlerin bağlamıyla uyum konusunda esnek tutumlarla karşılaşılabilir.

Hal böyleyken Kur'an yorumlarında bağlam konusundaki kimi çalışmalarda bunun Kur'an tefsirinde gözetilmesi gereken bir ilke olmasıyla gündelik hayatta ayetlerden iktibas edilmesi arasında bir ayrıma gidilmediği gözlenmektedir. Konuya böyle yaklaşılması, pratik hayatla irtibatlandırılmaya çalışılan ayetin/ayetlerin, içinde yer aldığı konu bütünlüğüyle sınırlandırılması ve bu konunun kesinlikle dışına çıkılmaması anlamına gelir. Radikal bir çizgide sürdürülmesi hâlinde bu tutumun ayetlerden Kur'an'ın bütüncül anlamıyla uyumlu mesajların çıkarılmasına muhalif bir tavra müncer olacağı açıktır. Kuşkusuz Kur'an ayetlerindeki kimi lafızların müphem, mücmel ve çok anlamlı yapısının onu zaman zaman çeşitli manipülasyon ve suistimallere açık hâle getirdiği bir gerçektir. Tarih boyunca bu durumun pek çok örneğine tanık olunmuştur. Söz gelimi Hz. Ali'nin (ö. 40/661) İbn Abbas'ı (ö. 68/687-88) Hâricilerle görüşmek üzere görevlendirdiğinde “*Git ve onlarla tartış, ancak Kur'an'dan delil gösterme. Çünkü Kur'an çok anlamlıdır. Sen onlarla sünnetten delil getirerek tartış. Böylece ellerinde hiçbir delilleri kalmasın.*”⁴ şeklindeki tavsiyesinde Kur'an'ın sözünü ettiğimiz niteliğinin vurgulandığı görülür. Hz. Ali'ye atfedilen bu ifadelerin aynı zamanda

---

Sorunu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 253-301; Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 25-64.

⁴ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Şa'lebe, *et-Tesârîf li tefsîri'l-Kur'ân mimmeştebebet esmâubû ve tesarrâfet meânib* (Tunus: eş-Şeriketu't-Tünisiyye li't-Tevzî', 1979), 28; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâluddin es-Suyûtî, *el-İtkân, el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyye, 1394/1974), 2/145.

Kur'an'daki lafız ve ibarelerin anlam vecihlerinden sadece birinin mutlaklaştırılıp diğer anlam ihtimallerinin devre dışı bırakılması olarak özetlenebilecek Kur'an okuma biçimlerine yönelik bir eleştiriyi de zımnen içerdiği söylenebilir.⁵ Doğrusu naslara yönelik yaklaşımlarla ilgili eleştiri konusu olan tutumlar tarih boyunca Hâricilik'teki Kur'an algısıyla sınırlı değildir. Bu meyanda Bâtınîler'in yanı sıra bilimsel tefsir yanlıları, siyasî erk ve mezhebi kimliğinin etkisiyle ayetlerden tamamen sübjektif çıkarımlarda bulunan Kur'an yorumcularının⁶ da eleştirilerden payını aldığı bilinmektedir. Günümüzde de bu hususta söz gelimi cami mihraplarının üzerine **كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا** **زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ** /Zekeriya mabede her girdiğinde ifadesinin⁷ yazılması, bazı selefi örgütlerce **فَأَقْتُلُوا** **الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ** /Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün ayetinin⁸ işlenen cinayetlere gerekçe olarak takdim edilmesi, **هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ** /Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? ifadesine⁹ eğitim-öğretimin önemine vurgu yapmada başvurulması gibi tenkit mevzuu olan pek çok olumsuz örnekle karşılaşmaktadır.¹⁰

Kuşkusuz haklı bir gerekçeye dayanan bu tenkitler temelde Kur'an'ın nüzul çağındaki anlamlarından uzaklaşılması; tarihi, kültürel ve iç bağlamları gözetilmeden tevil edilmeye çalışılması noktasında yoğunlaşmaktadır. Bu itibarla, günümüzde üzerinde en fazla durulan konular arasında Kur'an yorumlarında siyak-sibakın ve Kur'an'ın bütünlüğünün gözetilmesi hususu yer almaktadır.¹¹ Kur'an'ın tevilinde ortaya çıkan olumsuz örnekler dikkate alındığında bu tür çabaların yorumda sahihlik, güven ve istikrarın yanı sıra belli bir ölçüde de olsa nesnelliğin sağlanması amacına matuf olduğu anlaşılmaktadır.

Bu durum muvacehesinde gerek ülkemizde gerekse yurt dışında Kur'an yorumlarında bağlam konusuyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır.¹² Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber'in ayet iktibaslarında bağlam başlığını taşıyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla be-

⁵ Tarih boyunca bu hususta ne yazık ki pek çok olumsuz örnekle karşılaşmıştır.

⁶ Bu husustaki ayrıntılı açıklama ve örnekler için bk. Nihat Uzun, *Hicrî II. Asırda Siyâset - Tefsir İlişkisi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 155-261.

⁷ Âl-i İmrân 3/37.

⁸ et-Tevbe 9/5.

⁹ ez-Zümer 39/9.

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk. Ahmet Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016), 67-158.

¹¹ Bu hususta bk. Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şûle Yayınları, 2009), 43-56; Nihat Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 13-16.

¹² Bu eserlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Mustafa Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyâsetin Rolü* (Ankara: Sidre Yayınları, 1996); Abdühakim b. Abdullah el-Kâsım, *Delaletü's-siyâkı'l-Kur'âni ve eserubâ fi't-tefsir* (Riyad: Dâru't-Tedmuriyye, 2022); Necmettin Gökkr, *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014); Ahmet Öz, *Kur'an'ı Anlamada Bağlam* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016); Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), Muhammed İsa Yüksek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Bağlam Bilgisi, Referansları ve Sınırları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018); Osman Güman, *Fıkah Usûlü Literatüründe Siyak* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2013).

raber konuyu Hz. Peygamber'in tefsirinde bağlam kapsamında incelemeleri açısından Nihat Uzun, Fatih Tiyek ve Mehmet Kurt tarafından yapılan çalışmaları burada anmamız uygun olacaktır. Nihat Uzun'un makalesinde konu İbn Âşûr'un (1879-1973) tefsirindeki dokuzuncu mukaddimede yer alan örnekler üzerinden incelenmiştir. Bu çalışmada Hz. Peygamber ve sahâbeden rivayetle aktarılan ayet iktibaslarıyla tefsir rivayetleri arasında herhangi bir ayırım gözetilmemiş ve Hz. Peygamber'den aktarılan bağlam dışı açıklamalarla ilgili rivayetlerin metin açısından kuşkulu olduğu, sahâbeden aynı nitelikteki rivayetlerle ilgili ise bunların bir kısmının gayr-ı sahih bir kısmının da sahâbenin kendi içtihatları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹³ Fatih Tiyek tarafından hazırlanan makalede Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûn dönemlerinin ayetlerin yer aldığı bağlamın tespiti açısından önemi vurgulanmış, ancak anılan dönemlerdeki tefsir faaliyetinde bağlam dışı açıklamaların bulunup bulunmadığına değinilmemiştir.¹⁴ Mehmet Kurt'un makalesinde ise Hz. Peygamber ve sahabenin ayetleri bağlam dışı kullandıklarına dair bazı örnekler üzerinde durulmuş, belli başlı kaynaklardan istifadeyle bu örneklerde bağlam dışı kullanımların olduğu ortaya konulmuştur. Ne var ki bu çalışmada ilgili ayet ve rivayetler çerçevesinde tarih boyunca müfessirlerin serdettikleri açıklamalara yeteri kadar yer verilmemiş, bu rivayet ve açıklamaların nasıl değerlendirileceği konusu üzerinde pek durulmamıştır.¹⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ayetlerden iktibasını konu edinen müstakil ve ayrıntılı bir araştırmaya gereksinim bulunmaktadır. Bu konudaki bir çalışmanın önemi bağlam bilgisine yapılan bunca vurgunun Hz. Peygamber'e nispet edilen ayet iktibaslarında tam bir karşılığının olup olmadığının bilinmesine duyulan ihtiyaçla ilgilidir. İlâveten, Kur'an tefsirinde sonraki nesiller için öncü ve rehber konumunda bulunan Hz. Peygamber'in Kur'an'dan iktibaslarını konu edinen rivayetlerden yola çıkılarak ayetlerden iktibasta bulunma hususunda birtakım sınırlar tespit edilip edilemeyeceği konusunun değerlendirilmesi gerekmektedir.

Açıkçası Hz. Peygamber'den nakledilen ayet iktibaslarıyla ilgili rivayetlerin büyük kısmında bağlama uygunluk açısından herhangi bir olumsuzluk göze çarpmamaktadır. Buna karşın kimi iktibaslarda anılan şartın sağlanmadığını düşündürebilecek türden bir durum ortaya çıkmaktadır. Kimi araştırmacılarca Hz. Peygamber'den nakledilen bu tür rivayetlerin sayıca az olduğu dile getirilmekte ve bu rivayetler senet açısından sorunsuz olsalar da metin açısından problemlilik addedilerek mesele çözülmeye çalışılmaktadır.¹⁶ Konuyla ilgili rivayetlere yönelik bu tür bir yaklaşımın

---

¹³ Nihat Uzun, "Hz. Peygamber'in Tefsirinde Bağlam Meselesi" *Bilimname*, XXII, 2012/1, 152-155; a. mlf. *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 78-82.

¹⁴ Bk. Fatih Tiyek, "İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açıdan Değerlendirilmesi" *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2014).

¹⁵ Bk. Mehmet Kurt, "Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Sahâbenin Âyetleri Bağlam Dışı Kullanım Örnekleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (8) (2021), 378-389.

¹⁶ Örneğin bk. Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*, 81.

arkasında elbette Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında bağlamın gözetilmesinin tavizsiz bir ilke olarak benimsenmesinin yattığı anlaşılmaktadır. Bu durumda ayetlerin sağlıklı biçimde anlaşılmasında bağlam bilgisine her durumda bu denli belirleyici bir rol yüklenmesinin ne derece doğru olup olmadığının da tartışılması gerekmektedir. Dolayısıyla biz bu makalemizde kaynaklarda Hiz. Peygamber'e nispet edilen sınırlı sayıdaki ayet iktibaslarından bağlam dışı görülebilecek -az sayıda da olsa- bazı örnekler bulunduğunu ve bu durumun tabii olduğunu savunacak, buna dayanarak bağlamın gözetilmesi ilkesinin Kur'an ayetlerinden iktibaslarda ne derece uygulanabilir olduğunu belli başlı örnekler üzerinden sorgulamaya çalışacağız. Konuyla ilgili elbette başka rivayetler de bulunmakla beraber meseleyi daha net biçimde ortaya koyabilmemize imkân sağlayacak örneklerin seçilmesine çalışılmıştır.

1. Hiz. Peygamber'in Bağlam Dışı Gözükten Ayet İktibaslarından Bazı Örneklerin İncelenmesi

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.), davet ve tebliğ misyonunun gereği olarak ashâbına çeşitli konularda açıklamalarda bulunurken zaman zaman sözlerini teyit sadedinde muhtelif ayetleri okuduğu kaydedilir. Bunların önemli bir kısmında ilgili hadislerde dile getirilen konularla ayetlerin içerdiği mesaj arasında mutabakat olduğu müşahede edilmektedir.¹⁷ Buna karşın Hiz. Peygamber'den nakledilen kimi rivayetlerde farklı bir durumla karşılaşmaktadır. Bu rivayetlerde ayetlerin yer aldığı bağlamın dışına çıkıldığı, bir başka ifadeyle özel bir sebebe binaen nâzil olan bir ayetteki mesajın genele teşmil edildiği, belli bir konuyla ilgili ifadelerin umuma hamledildiği izlenimi uyanmaktadır. Bu durumla ilgili şu örneklerle yer verebiliriz:

1.1. Müşrikler Hakkında İnen Ayetin Mümin Hakkında Kullanılması

¹⁷ Bu hususta şu örnekleri kaydedebiliriz: Ukbe b. Âmir'den rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber "İsyana dalmasına rağmen, Allah'ın kendisine istediği şeyleri verdiğini görürsen bil ki bu bir istidrâctır." buyurdu. Ardından *فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ* / Kendilerine verilen öğütleri unutup terkedince biz de onlara her şeyin kapısını ardına kadar açtık... (el-En`âm 5/44) ayetini okudu. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/547, hadis no: 17311. Taberî de ayetin teviliyle ilgili aynı rivayeti zikretmiş ve ayette anılan kimselerin peygamberlerinin dilinden kendilerine gönderilen emirlere uymamaları sonucunda Allah'ın istidrâc kabilinden onları refah ve bolluğa kavuşturduğunu söylemiştir. Ebû Ca`fer et-Taberî, *Cami`u'l-beyân an te`vili âyi'l-Kur`ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Heacr, 2001), 9/245-249. Hiz. Peygamber'den nakledilen ayet istişhâtlarından bu özelliğe sahip başka rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin, Rasûlullah (sav) "Mü'minin ferasetinden sakının" buyurduktan sonra *إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّلْمُتَوَكِّلِينَ* / Hiç şüphesiz bunda işaretten anlayınlar için nice dersler vardır. (el-Hicr 15/75) ayetini okuduğu (Tirmizî, *Tefsîr*, 16) rivayetiyle Hiz. Peygamber'in "Allah buyuruyor ki: Salih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklına hayaline gelmeyen nimetler hazırladım." ifadelerinden sonra "Bunun Allah'ın kitabından tasdik edici delili *فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* / Yapmakta oldukları sâlih amellere karşılık hiç kimse kendilerine göz aydınlığı olacak hangi nimetlerin gizlendiğini bilemez. (es-Secde 32/17) ayetini okumasında da (Buḥârî, "Bed'ül-halk" 6, hadis no: 3244) benzeri bir durumla karşılaşılır.

Rivayete göre bir gün Hz. Peygamber sabah namazı vakti Hz. Ali ile kızı Fâtıma'nın kapısını çalar ve "Haydi! Namaz kılmayacak mısınız?" diye seslenir. Bunun üzerine Hz. Ali "Yâ Rasûlallâh! Nefislerimiz Allah'ın elindedir. Bizi kaldırmayı dilerse kaldırır" şeklinde mukabelede bulunca Hz. Peygamber onun bu sözüne cevap vermez. Sadece ellerini uyluklarına vurarak وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا / İnsan tartışmaya her şeyden daha düşkündür.¹⁸ ayetini okur.¹⁹

Hemen ifade etmeliyiz ki وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا / Andolsun ki biz bu Kur'an'da her türlü misali insanlara tekrar tekrar anlattık. Buna karşın insan tartışmaya her şeyden daha düşkündür. ayetinin ikinci kısmını oluşturan bu ifadenin Allah hakkında tartışmaya giren bir kâfir ya da Übey b. Hâlef ve Nađr b. Hâriş gibi Müşriklerin elebaşları hakkında indiği bildirilmektedir.²⁰ Bu ayetin siyaki olan وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةٌ الْأُولَىٰ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا . وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَجَادِلِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنزِلُوا هُزُوعًا / Kendilerine doğru yolu gösteren rehber gelmesine rağmen insanları iman edip rablerinden bağışlanma dilemekten alıkoyan şey öncekilerin başlarına gelenlerin onların da başına gelmesini ya da azabın karşılıklarına dikilmesini beklemelerinden başka bir şey değildir. Oysa biz peygamberleri ancak hem müjdeciler hem de uyarıcı olarak göndeririz. O kâfirler ise asılsız iddialarla hakikati çürütmek ve ayetlerimizle alay etmek için tartışıp dururlar.²¹ ayetlerinde ise kâfirlerden söz edilmektedir.

Müfessirlerden وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ifadesinin tevili sadedinde bağlamsal unsurlardan sebep-i nüzul rivayetini, siyak-sibakı ve ayetler arası münasebeti temel alarak ayeti hususî bir mada değerlendirenler olduğu gibi bu rivayetlerin yerine ayetin zâhirini esas alarak meseleyi umuma hamledenler de bulunmaktadır.

¹⁸ el-Kehf 18/54.

¹⁹ Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San`ânî, *el-Muşannef*, thk. Habîburrahmân el-A`zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403), 1/590; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/13 (Hadis no: 571); Buḥārî, "Teheccüd" 5 (hadis no: 1127); Müslim, "Şalâtu'l-müsâfirîn" 28 (hadis no: 775). Hz. Peygamber'in aynı ayeti iktibas ettiği bildirilen başka rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan birine göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailesinden bir kimseyi namaza kaldırmak istemesi üzerine o yatmaya devam ettiği gibi "Biz ancak namaz kılmamız takdir edilmişse kılarız" şeklinde karşılık verince anılan ayeti okumuştur. Yine bir başka rivayette Hz. Peygamber'in mescide geldiği ve orada uyuyan birisini ayağıyla dürterek uyandırmak istediği, o kimsenin de "Biz ancak takdir edilmişse böyle namaz kılarız" diye cevap vermesi üzerine Hz. Peygamber'in mezkur ayeti okuduğu rivayet edilmektedir. Bk. Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Şa'lebe, *Tefsir*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/193. Yukarıdaki rivayetle bu rivayet birlikte değerlendirildiğinde aynı ayetin iktibas edilmesine yol açan olayın müteaddit defalar cereyan ettiğinden söz edilebilir. Kaynaklarda bu rivayetin sıhhatiyle ilgili ise herhangi bir olumsuz bir mütalaya rastlanmamıştır.

²⁰ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsir*, 1/193; Ebû İshâk İbrâhim b. es-Sirrî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988), 37296; Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002), 6/178; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Tefsiru'l-basit* (Riyad; İmâdetu'l-Baḥsi'l-İlmî, 1430), 14/57.

²¹ el-Kehf 15/55-56.

Müfessirlerden Taberî (öl. 310/923) ve Zeccâc'ın (öl. 311/923) bu ayette kâfirlerin kastedildiği yaklaşımını sergilemeleri onların bu hususta nüzul sebebiyle ayetler arasındaki münasebete dayalı bağlamdan hareket ettiklerini göstermektedir. Taberî'ye göre bu ayet, kendilerine hakikat uzun uzadıya anlatılmasına rağmen kâfir ve müşriklerin inanmamakta direndikleri ve bu hususta sürekli tartışmaya girme çabası içinde olduklarının vurgulanması bağlamında nâzil olmuştur.²²

Taberî ve Zeccâc'ın ayete bu şekilde bağlamsal yaklaşımlarına karşın çok sayıda müfessire göre bu ayet genel bir ifade olup, mü'min kâfir ayırt etmeden tüm insanlığı kapsar. Bu görüşü benimseyen müfessirlerden bir kısmı bu yaklaşıma lafzın salt zâhirinden hareketle ulaşmışlardır. Bu âlimlerden Mâtürîdî (öl. 333/944), görünüşe göre ayetin yer aldığı tarihsel bağlamı geri plana itmiş, bunun yerine doğrudan ayetteki *el-insân* lafzı üzerine odaklanmak suretiyle bu kelimenin manasını umuma hamletmiş; insanın meleklerle ve cinlere göre cedel ve münazaraya daha yakın olduğu, bu nedenle kendisine pek çok mucize ve delil gönderilmesine ihtiyaç duyulduğu biçiminde açıklamalar yapmıştır. Ayrıca Mâtürîdî'nin bu ayetten dinde münazara ve tartışma yapılabileceği sonucunu çıkarmasına bakılırsa ayette insanla ilgili olumsuz bir nitelikten söz edilmediği kanaatinde olduğu anlaşılır.²³ Bu ayetin zâhirini esas alma hususunda Mâtürîdî ile aynı çizgide buluşan İbn Aţıyye (öl. 541/1147), Ebü Hıyyân (öl. 754/1344), Ebü Zeyd eş-Şeâlibî (öl. 875/1471), Şevkânî (öl. 1250/1834), Âlûsî (öl. 1270/1854) ve Sıddîk Hân'ın (öl. 1307/1890) ondan farklı olarak bu hususta Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki diyalogun anlatıldığı yukarıda anılan hadisin etkisiyle böyle bir sonuca ulaştıkları görülür.²⁴ İlgili hadiste anlatılan olay her ne kadar ayetin bağlam çerçevesi dışında gözükse de olayın kahramanlarından birisi Hz. Peygamber olunca ayetin muhtevasının kâfir/müşrik kimselerle sınırlandırılması çok sayıda müfessir tarafından uygun görülmemiştir. Zira böyle bir yaklaşım sonucunda ilgili rivayete göre ayetin Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali ile ilişkilendirilmesinin problemlili addedilmesi sorununu ortaya çıkaracağı düşünülmüş olmalıdır. Bu problemi bertaraf üzere ayeti ilgili hadis eşliğinde okuyan ve umum ifade ettiği kanaatini benimseyen müfessirlerden Âlûsî bu yaklaşımına rağmen ortada hâlen bir problem olduğunu söy-

²² Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 15/299; Zeccâc, *Meânî'l-Kur'an*, 3/296.

²³ Ebü Manşür Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Eblî's-sünne*, thk. Mecdî Baslüm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 7/185.

²⁴ İbn Aţıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitabi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 3/524; Ebü Hıyyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Bahru'l-muhîţ fi't-tefsir*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 7/193; Ebü Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed eş-Şeâlibî, *el-Cevâbiru'l-hisân fi tefsiri'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali Muavvîd, Âdil Ahmed Abdulmevcüd (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1418), 3/532; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir* (Dimaşk: Dâru İbn Keşir, 1418), 3/349; Şihâbuddin Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Ruh'u'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'ani'l-azîm ve's-seb'î'l-meşânî*, thk. Ali Abdalbârî Aţıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415, 8/283; Muhammed Şıddîk Hân, *Fethu'l-beyân fi mekaşıdî'l-Kur'an* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Aşriyye, 1415), 8/70.

lemekten imtina etmemiştir. Hadisin sıhhati konusunda herhangi bir kuşku bulunmadığını dile getiren Ālūsī'ye göre Nevevî'nin (öl. 676/1277) izahı da meseleyi çözmeye yetmemiştir.²⁵ Nevevî'nin Hz. Peygamber'in Ali hakkında bu ayeti okumasını onun kendisine hemen cevap yetiştirilmesine ve söylediği sözlere şaşırmasına bağlaması ya da mazeretini kabul ettiği ve kınamada bulunmadığı şeklinde açıklaması²⁶ Ālūsī tarafından ikna edici bulunmamıştır. Buna göre, Ālūsī'nin cevap bulmakta zorlandığı hususun Hz. Ali gibi fazilet ve takvasıyla bilinen bir sahabe hakkında Hz. Peygamber'in bu ayeti nasıl okuduğu sorusu olduğu söylenebilir.²⁷

Öte yandan Beğavî (öl. 516/1122), Hâzin (öl. 741/1341), İbn Āşūr ve Şinķī (1907-1974) gibi müfessirler ise ayetin sebab-i nüzülü ve iç bütünlüğü gibi bağlamsal açıklamaları dikkate almakla beraber lafzın umuma hamledilmesini gerekli görmüşlerdir.²⁸ Onların bu noktada usul-i fıkhıta önemli tartışma konularından biri olan, tefsir ilminde de uygulama alanı bulan "İtibar sebebin hususîliğine değil, lafzın umumîliğinedir" ilkesinden²⁹ hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu müfessirlerden söz konusu ayet bağlamında bu ilkeyi açıkça vurgulayan âlim Şinķī olmuştur. Şinķī ayetin siyakından burada kastedilen kimselerin kâfirler olduğunun anlaşıldığını, Kur'an'ın zâhiri ve mezkur sebab-i nüzul rivayetinin bunu ifade ettiğini, ancak bu durumun anılan ilkeye binaen ayetin umumileştirilmesine engel teşkil etmeyeceğini dile getirmiştir.³⁰ Ancak onun burada kullandığı Kur'an'ın zâhiri ifadesi ilk grupta yer alan müfessirler gibi lafzın zâhirini esas aldığı anlamına gelmemektedir. Bu husustaki açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla o, bununla aslında ayetin siyakını yani içinde yer aldığı anlam bütünlüğünü kastetmiştir. Buna rağmen "İtibar sebebin hususîliğine değil, lafzın umumîliğinedir" ilkesine binaen bağlamı aşan bir değerlendirmede bulunmada herhangi bir sakınca görmemiştir.

Öte yandan *وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدًّا* ayetini umuma hamleden müfessirlerden İbn Āşūr, ayetteki anlatımın özel bir sebep ve karineye binaen gelen umumî bir ifadeye benzediğini, sonraki

²⁵ Ālūsī, *Rūhu'l-meânî*, 8/283.

²⁶ Ebū Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahibi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392), 6/65.

²⁷ Bu rivayetle ilgili değerlendirmelerde erken dönem âlimlerinin de benzer kaygılardan hareket ettikleri görülmektedir. Bu âlimlerden Ebū Ca'fer et-Taḥâvî'ye (ö. 321/933) göre, bu diyalogta Rasûlullah'ın söz konusu ayeti iktibas etmesi onun durumdan memnuniyetsizliğini değil, aksine onu takdir ettiğini gösterir. Bk. Ebū Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Taḥâvî, *Şerhu müşkili'l-aşar*, thk. Şuayb el-Arnaût (b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 1415/1994), 12/221.

²⁸ Ebū Muhammed b. Mes'ûd el-Beğavî, *Mealimu't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. (Beyrut: Dâru Taybe, 1417/1997), 5/181; `Alâuddîn `Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 3/168.

²⁹ Ömer Kara, *Kur'an'ın Anlaşılmasında "İtibar Sebebin Hususîliğine Değil, Lafzın Umumîliğinedir" İlkesine Usûlcülerin Metodolojik Yaklaşımları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), XV.

³⁰ Bk. Muhammedu'l-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr eş-Şinķî, *Advâu'l-beyân fî idâhi'l-Kur'ani bi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 3/302.

çağlarda gelecek olan tüm insanlığı kapsadığını dile getirmiştir. Ayette söz konusu edilen cedelin de batıl yollarla yürütülen bir tartışma cinsinden olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla ona göre ayette özel anlamda kâfirler kastedilmiş olsa da genel anlamda tüm insanlardan söz edilmiştir. Çünkü İbn Âşûr'a göre kâfirlerle ilgili açıklama bu ayetin siyakında gelen *وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ* ayetinde yer almıştır. Böylece Zeccâc'a göre *وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا* ayetinin, devamında gelen *وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ* ayetinden hareketle özel olarak (husus) kâfirlerle ilişkili olduğuna delil getirilmesine karşın, aynı ayeti İbn Âşûr, *وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا* ayetinde kastedilen kimselerin kâfirler olmadığına delil gösterir. Çünkü ona göre *وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا* ayeti *وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ* ayetine bir giriş ve hazırlık mahiyeti taşır. İbn Âşûr'u ayetin teviliyle ilgili böyle bir değerlendirmeye iten sebeplerin başında Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki konuşmanın geçtiği hadise merkezi bir rol biçmesi ve cedel ve münazaranın insana has bir özellik olduğu biçimindeki genel kabule dayanması olduğu söylenebilir.³¹

Böylece görülmektedir ki ayetle ilgili temelde iki ayrı yaklaşım ortaya çıkmıştır: Ayetin bağlamını esas alan Taberi ve Zeccâc'ın yaklaşımı ile mezkur hadisin de desteğiyle ayeti zâhiri anlamıyla okuyan diğer müfessirlerin yaklaşımı. Burada vurgulamak gerekir ki Taberi ile Zeccâc'ın ayeti daha hususî anlamda değerlendirmeleri ayetin umuma teşmil edilmesine karşı çıktıklarını göstermeyebilir. Çünkü onlar bu açıklamalarıyla ayetin nüzul ortamındaki anlamını tespit etme çabası sergilemişler, ancak ayetin sonraki çağlarda gelen kimseler açısından ne ifade ettiği konusuna değinmemişlerdir. Açıkçası ayetin özel bir sebebe binaen gelmesi onun insanda var olan sürekli kendini haklı çıkarma ve bunun için tartışmaya girmekten kaçınmama gibi benmerkezci tutuma işaret etmiş olmasına engel değildir. Nitekim çok sayıda müfessirin anılan sebab-i nüzul rivayetini gündeme getirmeksizin ayette mevzu bahis olan insan hakkındaki bu değer hükmünü genelleştirdikleri ve konuyu kâfir/müşrik kimselerle sınırlamadıkları müşahede edilmektedir.³² Râğıb el-İsfahânî de ilgili ayet bağlamında tartışma ve münazaranın nâdir durumlar dışında insanın ayrılmaz bir niteliği olduğunu vurgulamıştır.³³

Aslına bakılırsa, sebab-i nüzul rivayetiyle sınırlamaksızın ayette genel anlamda insana has bir karakteristik özellikten bahsedilmiş olması akla aykırı gelmemektedir. Hz. Peygamber'le Hz. Ali arasında geçtiği bildirilen mezkur olayda Rasûlullah'ın, damadı Ali'nin tartışma üslubuna ben-

³¹ Muḥammed et-Ṭâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-temwîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 15/347-348.

³² Mesela bk. Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. Ömer ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf an ḥakâiki ğavâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvil fi vucûbi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 2/729; İbn Aṭıyye, *el-Muḥarraru'l-vecîz*, 3/524.

³³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Ḳur'ân*, thk. Şafvân Adnân ed- Dâvûdî (Dimâşk-Beyrut: Dâru'l-Ḳalem, 1412), 730.

zer sözleri üzerine “İnsan tartışmaya her şeyden daha düşkündür.” ayetini okuması ayetin hükmünün kâfir/müşrik insanla sınırlı olmadığı kanaatini taşıdığını gösterir. Zira hangi inanca mensup olursa olsun genel olarak insan ortak özelliklere ve zaaflara sahiptir. Bu nedenle ayetten böyle bir çıkarımda bulunulmasında bir sakınca olmasa gerektir. Şu halde bu örnekte Hz. Peygamber’in ayetle istişhâdda bulunduğunda bağlamın dışına çıktığından söz edilebilse bile bunun makbul olmayan bir değerlendirme biçimi olduğu iddia edilemez. Zira Hz. Peygamber’in ayetlere yaklaşımının bağlayıcı olduğu izahtan varestedir. Ayrıca ayetin iç bağlamıyla ilgili de her zaman sabit ve standart bir sonuca ulaşılmasının mümkün olmadığı dikkate alındığında ayetin umuma hamledilmesinin haklılığı güç kazanır. Arz ettiğimiz üzere aynı ayetin iç bütünlüğüyle ilgili Zeccâc tarafından serdedilen yaklaşım ile İbn Âşûr tarafından sergilenen bakış açısının birbirinden farklı olması bu değerlendirmemizi haklı kılmaktadır.

1.2. İfk Hadisesi Hakkındaki İfadenin Başka Konuda Kullanılması

Rivayette şöyle anlatılır: Birisi yeğeninini içki içtiğini söyleyerek onu Abdullah b. Mes`ud’a getirir. İbn Mes`ud da söz arasında İslam’da ilk had uygulamasının hırsızlık yapan bir kadının elinin kesilerek gerçekleştirildiğini anlatır. Bunu duyan Rasûlullah’ın yüzünün rengi atar ve *وَلْيَعْفُوا... / ...Affetsinler ve bağışlasınlar. Allah’ın kendilerini bağışlamasını istemezler mi? Şüpheli yok ki Allah bağışlaması bol, merhameti sonsuz olandır.*³⁴ ayetini okur.³⁵

Bilindiği gibi bu ayet İfk hadisesinde Hz. Âişe’ye yönelik iftira kampanyasına adı karışanlardan biri olan Mişâh b. Üşâşe’ye (ö. 34/654) bu davranışından dolayı Hz. Ebû Bekir’in kızgınlıkla daha önce yapageldiği yardımı keseceğine dair yemin etmesi üzerine iner ve ayette varlıklı mü’minlerin akraba ve yoksullara infakta bulunmayacaklarına dair yemin etmemeleri, hata ve kusurlarından dolayı onları bağışlamaları tavsiye edilir.³⁶

Bu rivayete göre ayetin hangi bağlamda indiği gayet açıktır. Ancak ayetin bağlamına odaklanıldığında burada iki mesele ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi, aslen belli bir olaydan söz eden bu ayetin sonraki zamanlarda başkaları için delil olup olmayacağı, ikincisi ise ayetin içinden bir cümle ya da bölümden istişhâd ve iktibasta bulunulmasının uygun addedilip edilmeyeceği konusudur.

³⁴ en-Nûr 24/22.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/245 (hadis no: 3711). Bu rivayetin sıhhati konusunda kaynaklarda herhangi bir olumsuz görüşe yer verilmemiştir.

³⁶ Buḥārî, “Tefsîr” 24/6; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/223; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’an*, 4/36.

Öncelikle vurgulamamız gerekir ki belli bir olay üzerine inen bir ayetin o olay ya da olayın failleriyle sınırlı olduğuna dair bir delil olmadıkça ayetin hüküm ya da mesajının genel olduğuna hükmedilmesi gerekir. Tarih boyunca âlimlerce konuya bu şekilde yaklaşılmıştır. Söz gelimi Mâtürîdî, mezkur ayet bağlamında sebep-i nüzul rivayetini kaydettikten sonra ayetin her ne kadar Hiz. Ebû Bekir hakkında inse de benzer durumda olan herkesi kapsamına aldığı bildirmiştir. Ona göre Kur'an herhangi bir kişi ya da olay hakkında inse de aynı nitelikte başka kişi ve olaylar bu hükümde ortaktır.³⁷ Binaenaleyh, burada bağlamın gözetilmediği gerekçesiyle Hiz. Peygamber'in ayetten iktibasta bulunmasının uygun olmadığı söylenemez. Zira her ne kadar bağlam dışı olsa da ayetin ilgili kısmının sadece nüzul sebebiyle ilgili konuda değil başka konularda da işlevsel kılınabileceği açıktır.

İkinci mesele ayetin bütününe değil de bir kısmının ayetteki konunun dışında iktibas edilmesinin Kur'an'ı bağlam dışı yorumlama anlamına gelip gelmeyeceğidir. Anılan olayda Hiz. Peygamber'in İfk hadisesi bağlamında inen ayetin iftira günahını işleyen bir kimsenin affedilip bağışlanması tavsiyesini içeren kısmını yine içki içme günahını işleyen bir kimsenin bağışlanmasının tavsiye edilmesi bağlamında iktibas edilmesinin Kur'an'ın genel yaklaşımına uygun olduğu açıktır. Bu durumda herhangi bir ayetin ya da ayet pasajının ya da cümlesinin iktibas edilmesinin uygun olup olmadığı hususunda o ayetin lafzî çerçevesiyle, vermek istediği mesajla ve Kur'an'ın bütünlüğüyle mutabık olması şeklindeki ilke kendiliğinden ortaya çıkmış olmaktadır. Bu durumun aksine ayetten iktibasta bulunabilmesi ayetin bağlamıyla sınırlı hâle getirildiği takdirde bu, öncelikle nebevî uygulamaya aykırı bir durum ortaya çıkaracaktır. İkinci olarak da ayetlerin hayatla iç içeliği ve işlevselliğine set çekilmiş olacaktır.

1.3. Hakiki Anlamda Kullanılan İfadenin Mecaza Hamledilmesi

Rivayete göre Hiz. Peygamber evine gelen bir kadının kim olduğunu sorduğunda bu kimsenin Ümmü Hâlid Bintü'l-Esved b. Abdi Yağûs olduğu söylenir. Bunun üzerine Hiz. Peygamber *der. al-hamdu lillâhî al-azîmî yûrjû al-hayî min al-meyt*.³⁸

Bu ifadenin *al-hayî min al-meyt* kısmının, yer aldığı ayetlerin tamamında gerçek anlamında kullanıldığı görülmektedir.³⁹ Bu ayetlerde Allah, ölü tabiatından ya da nutfeden bitkileri ve diğer can-

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/536.

³⁸ Ebû Bekir b. Ebû Âşım eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, thk. Bâsim Fayşal Ahmed (Riyad: Dâru'r-Râye, 1411/1991), 6/141; Ebu'l-Kasım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 25/95. Rivayetin sihhati konusunda herhangi bir olumsuz görüşe rastlanmamıştır.

³⁹ Âli İmrân 3/27; el-En`âm 6/95; el-A`raf 7/57; Yûnus 10/31; er-Rûm 30/19.

lıları yaratmasını kudretinin bir nişanesi ve öldükten sonra dirilişin delili olarak sunmaktadır.⁴⁰ Ayetlerin siyak sibakının gösterdiği mana budur. Anılan rivayette ise diri (el-ḥay) ile mü'min, ölü (el-meyyit) ile de kâfir kastedilerek ifadeye mecazî bir anlam yüklendiği gözlenir. Bu açıklama ayrıca Hz. Ömer (ö. 23/644), İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742) ve Hasan-ı Başrî'den (ö. 110/728) tefsir rivayeti olarak nakledilmektedir.⁴¹ Tefsirlerde ise genelde bağlama uygun olan mana üzerinde durulmakla beraber söz konusu mecazî manaya da yer verilir.⁴² Ancak Mâtürîdî'nin dünyaya gelen birisinin bülüğa erene kadar Müslüman ya da kâfir olmakla tavsif edilemeyeceği gerekçesiyle ayetin mecaza hamledilmesine karşı çıktığı görülür.⁴³ Ne var ki bu itirazın yerinde olduğu söylenemez. Çünkü bu yorumda dirinin mü'min, ölünün de kâfir olarak adlandırılması sorumluluk çağından önce değil, mükellef sayıldığı dönem dikkate alınarak yapılmış olan bir tavsiften ibarettir.⁴⁴ Kur'an'da Hz. Nûh'un kavmi hakkındaki şikayetini Allah'a arz ederken kullandığı **إِنَّكَ إِن تَذَرُهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا** / *Eğer sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar. Üstelik âsi ve kâfir nesiller dünyaya getirirler.*⁴⁵ şeklindeki yakarışında da bu görülür. Diğer taraftan Kur'an'da el-mevtâ (ölüler) kelimesiyle kâfirlerin kastedildiği, böylece kelimenin mecaza hamledildiği örnekler de bulunmaktadır.⁴⁶ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ayet iktibasına konu olan ibare her ne kadar yer aldığı ayet bütünlüğünde mecaza hamledilmeyip hakiki anlamda kullanılmış olsa da başka ayetlerde bu kullanımın karşılığının bulunduğu görülmektedir. Bu da söz konusu yaklaşımın gayr-i makbul adedilmesine engeldir.

1.4. Yeniden Yaratılışla İlgili Ayetin Kıyamet ve Haşir Sahneleriyle İlişkilendirilmesi

Rivayette şöyle anlatılır: Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: Sizler mutlaka yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşır olunacaksınız. Bu sözlerin ardından Rasûlullah şu ayeti okudu: **كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْنا إِنَّا كُنَّا فاعِلِينَ** / *Biz ilkin onu nasıl yaratmışsak yeniden dirilteceğiz. Bu üzerimize*

⁴⁰ Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*, 68.

⁴¹ Ali b. Ca'd el-Bağdâdî, *Müsnedu İbni'l-Ca'd*, thk. Âmir Aḥmed Ḥayder (Beirut: Müessesetu Nâdir 1410/1990), 469; Ebu'l-Hasen `Ali b. Muḥammed el-Mâverdi, *en-Nüketu ve'l-ıyün*, thk. es-Seyyid İbn Abdî'l-maḥşud (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 4/304.

⁴² Örneğin bk. Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyan*, 5/310-311; Ebû Ca'fer en-Neḥḥâs, *Meâni'l-Ḳur'an*, thk. Muḥammed Ali es-Şabûnî (Mekke: y.y., 1409), 5/250.

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vîlat*, 8/259.

⁴⁴ Bu anlatım biçimi belâgat ilminde mecâz-ı mürsel başlığı altında bir şeyin gelecekteki hâliyle anılması anlamında "bi'tibâri'levl", "bi'tibâri mâ seyekûn" gibi ifadelerle tanımlanır. Bk. Muḥammed b. Arafe ed-Desûkî, *Haşiyetu'd-Desûkî `alâ Muḥtaşari'l-Meâni li Sa'di'd-Dîn et-Teftazânî*, thk. Abülḥamîd Hindâvî (Beirut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 4/47; Abdurrahmân b. Ḥasen Ḥabenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabîyye* (Dimaşq: Dâru'l-Ḳalem, 1416/1996), 2/280 ; Ali Bulut, *Belâgat Meânî, Beyân, Bedî`* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 200.

⁴⁵ Nûḥ 71/27.

⁴⁶ Bk. el-En`âm 6/36; en-Neml 27/80; er-Rûm 30/52.

*aldığımız bir vaattir. Biz bunu elbette yapacağız.*⁴⁷ Kıyamet günü elbise giydirilecek ilk kişi İbrâhîm'dir. Şüphesiz ashabımdan bazı kimseler sol tarafa doğru götürülecekler. Ben de 'ashahım, ashabım!' dediğimde Allah bana "Sen onların arasından ayrıldığından beri onlar ökçelerinin üzerine geri döndüler. Ben de bunun üzerine Allah'ın salih kulunun (Hz. İsa'nın) söylediği şeyi söylerim: "Ben onların aralarında iken ne yaptıklarını görüyordum. Sen benim canımı aldıktan sonra ise onların ne yapıp ettiklerini gören sendin. Eğer onlara azap edeceksen onlar senin kulların, onları bağışlasan da şüphesiz büyük ve hikmetli olan sensin."⁴⁸

Bu rivayete ilgili yapılan bir değerlendirmede Hz. Peygamber'in okuduğu bildirilen bu ayeti bağlam dışında kullandığı ileri sürülmüştür. Rivayetin muhtelif versiyonlarında "Sonra Rasûlullah şu ayeti okudu", "şöyle dedi" gibi ifadeler yer alıp bazılarında doğrudan ayetin zikredilmesine dayanılarak ayetin rivayete sonradan dercedilmiş olduğu ihtimali gündeme getirilmiştir. Yine anılan rivayette ashabın irtidat etmekle itham edilerek toptan mahkum edildiği iddia edilmiş, böylece bu rivayetin siyasi kamplaşmaların ürünü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁹

Bu mülahazalarla ilgili şunları söyleyebiliriz: Anılan rivayetin kimi varyantlarında "Sonra Rasûlullah şu ayeti okudu", "şöyle dedi" gibi ifadelerin, kimisinde de doğrudan ayetin zikredilmesinin bu ayetin oraya sonradan eklendiğine delil kabul edilmesi mümkün değildir. Bu durumun aksine aralarında herhangi bir çelişki bulunmamasına binaen rivayetin farklı tariklerinin birbirini desteklediğinden bile söz edilebilir. Zira rivayette "Sonra Rasûlullah şu ayeti okudu" denmesiyle "şöyle dedi" ifadesinin kullanılması arasında sonuç itibarıyla bir fark olmasa gerektir. Zira her iki ifadenin ardından ayet zikredilmiştir. Bu ifadelerin hiçbirisinin kullanılmayıp Rasûlullah'ın sözlerinin devamı olarak doğrudan ayetin zikredilmesi de rivayete ilgili herhangi bir zaaf olduğunu göstermez. Çünkü dillendirilen metnin ayet olduğu açıktır. Esasen ayet iktibaslarında uygulama da bu şekilde olmaktadır. Ayet iktibaslarında söz arasında ayet metinlerinin ayet oldukları belirtilmeksinin alıntılı olduğu görülmektedir. Bu durum sahâbeden bu yana tarih boyunca başvurulan bir yöntem olmuştur.⁵⁰ Anılan iddiaya göre bu rivayette ashabın, en azından konuşma esnada orada hazır bulunanların Hz. Peygamber'den sonra irtidat etmekte olduğunun kastedildiğinden bahisle rivayetin olumsuz bir değerlendirmeye tâbi tutulmasına gelince bu yaklaşımın mesnetten yoksun olduğu

⁴⁷ el-Enbiyâ 21/104.

⁴⁸ Buḥārî, "Eḥādîşü'l-enbiyâ", 10 (hadis no: 3350); "Rikâk", 45 (hadis no: 6526). Tirmizî'de bu hadisin hasen ve sahih olduğu kaydedilmiştir. Bk. Tirmizî, "Kıyâme" 3. Dârimî'nin *Sünen*'ini tahkik eden Hüseyin Selim Esed de bu rivayetin senedinin sahih olduğunu dile getirmiştir. Bk. Ebû Muḥammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), 3/1847.

⁴⁹ Bk. Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*, 65-66.

⁵⁰ Bu hususta pek çok örnek için bk. Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muḥammed eš-Şeâlibî, *el-İktibâs mine'l-Kur'ani'l-kerim*, thk. İbtisâm Merhûn es-Şaffâr (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1412/1992), I, 199-205.

görülmektedir. Zira rivayette kullanılan ashâb tabirinin daha sonra hadis ilminde terimleştiği içerikle kullanıldığı kesin olarak söylenemez. Hadisteki bu ifade Hz. Peygamber zamanında Müslüman olan ancak daha sonra dinden çıkan kimseler olarak da anlaşılabilir. Nitekim Suyûfî ve Kaştallânî bu kimselerin Hz. Ebû Bekir döneminde dinden çıkan kimseler olduklarını söylemişlerdir.⁵¹ Kaldı ki rivayetin farklı tariklerinde irtidat edecekleri bildirilen kimseler hakkında “bi ricâlin min ümmetî” (ümmetimden kimseler), “ünâsen min ashâbî” (ashabımdan bazı kimseler), “bi ricâlin min aşhâbî” (ashâbımdan bazı kimseler)⁵² ifadelerinin kullanılması konuşma esnasında orada hazır bulunanlara yönelik bir ima taşıdığını kanıtlamaz.

Bu rivayette Hz. Peygamber’in “*Sizler mutlaka yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşır olacaksınız.*” şeklindeki ifadelerinin ardından insanoglunun ilk olarak dünyada yaratıldığını bildiren **كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْنا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ** ayetini okumasının bağlama uygun olup olmadığı meselesine gelince esasen burada üzerinde durulması gereken husus böyle bir değerlendirme biçiminde durum bağlamının dikkate alınmamış olmasıdır.⁵³ Çünkü burada söz konusu olan, ayetin tefsirinin yapıldığı ve ait olduğu tarihsel vasata göre anlamının ortaya konulduğu bir ortam değildir. Rivayette anlatıldığına göre burada yapılan sadece dile getirilen açıklamayla uyumlu bir ayetin zikredilmesinden ibarettir. Şu halde burada konuyu ilgili hadisin yer aldığı durumu hesaba katarak değerlendirmek gerekmektedir. Öte yandan bu açıklama her ne kadar ayetin bağlamını bütünüyle ortaya koymasa bile ondan bağımsız da değildir. Kıyamet gününde insanların yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşır edileceğinin söylenmesi onların yeniden diriltileceği inancını da içerir. Hadiste betimlenen haşır sahnesinin yeniden diriltilemeyle birlikte başlayacak bir süreç olması itibarıyla **كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ** ifadesinde belirtilen diriltmenin çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz olarak gerçekleşeceği şeklindeki açıklamalar da⁵⁴ bu durumu teyit etmektedir.

Taberî’ye göre bu rivayet, ayetin insanların dünyada ilk olarak yaratıldıkları gibi kıyamet gününde de yeniden yaratılacakları manasına geldiği yönündeki değerlendirmenin doğru olduğunu gösterir.⁵⁵ İbn Aţıyye de ayetin anlam ihtimallerinden biri olarak insanlığın dünyaya ilk olarak çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz geldiği gibi kıyamet gününde de aynı şekilde yaratılacak olmasından

⁵¹ Celâluddin es-Suyûfî, *et-Tevşih şerhu’l-Cami’i’s-şahih*, thk. Rıdvan Câmî` Rıdvan (Riyad: Mektebetu’r-Rüsd, 1419/1998), 5/2224; Ahmed b. Muhammed el-Kaştallânî, *İrşadu’s-sarı li şerhi Şahihî’l-Buhârî* (Mısır; el-Matbaatu’l-emiriyeti’l-Kübrâ, 1323), 5/418.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/9 (hadis no: 2096); Buhârî, “Ehâdisü’l-enbiyâ”, 10 (hadis no: 3350); “Rikâk”, 45 (hadis no: 6526); Müslim, “Cennet”, 14.

⁵³ Durum bağlamıyla ilgili çeşitli örnekler için bk. Aksan, *Anlambilim*, 96-97.

⁵⁴ Bk. Ebu’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsiru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu’n-Neyl (Mısır: Dâru’l-Fikri’l-İslâmî el-Ĥadîşe, 1410/1989), 475; Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 16/427.

⁵⁵ Taberî, *Cami’u’l-beyân*, 10/147.

söz etmiş ve anılan hadisin bu tefsiri desteklediğini dile getirmiştir.⁵⁶ Bu yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda ise anılan hadisin ayetin bağlamına aykırı olması şöyle dursun, onu açığa kavuşturmada destekleyici bir unsur hâline geldiği anlaşılmaktadır.

Buradan hareketle Kur'an'ın tefsir edilmesiyle, onun herhangi bir söz, düşünce ya da eylemin gerekçelendirilmesi ya da desteklenmesinde iktibas edilmesi arasında fark gözetilmesinin gerekli oluşu ortaya çıkmaktadır. İlkinde bağlama riayet önemli bir ilke olarak kabul edilirken diğerinde bağlamla mutabakat şartı yerine bağlamla çelişmeme yeterli bir şart olarak kabul edilmelidir.⁵⁷ Çünkü bir ayetin tefsir edilmesindeki durum bağlamı ile o ayetten iktibasta bulunulduğu vasat ve amaç birbirinden farklıdır. Bu itibarla anılan ayet iktibasının bağlama aykırı olduğundan söz edilmesi yerine bu tür mülahazaların ilgili hadisin bağlamını dikkate almaktan kaynaklandığını söylemekte bir sakınca olmasa gerektir.

1.5. Ehl-i Kitab Hakkındaki Ayetin Müslümanlar Hakkında Kullanılması

Rivayette şöyle anlatılır: Kinde kabilesinden İmrü'l-Ğays b. Ābis adında bir kimse Hadramevli biriyle⁵⁸ bir arazi konusunda anlaşmazlığa düşerek Rasülullah'a başvururlar. Rasülullah Hadramevli olanın haklılığına delil getirmesine, İmrü'l-Ğays'ın da yemin etmesine hükmeder. Elinde hiçbir delil olmayan Hadramevli "Yâ Rasülallah! Eğer ona yemin etme imkânı verirsen Allah'a yemin olsun ki (veya Kâbe'nin Rabbi'ne yemin olsun ki) arazim elden gidecek. Bunun üzerine Allah'ın Rasülü "Kim kardeşinin malına el koymak için yalan yere yemin ederse Allah'a kavuştuğunda O'nu kendisine karşı öfkeli bir hâlde bulur." buyurur. Recâ b. Ĥayve dedi ki: Rasülullah ardından *إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ* / Allah'a verdikleri sözleri ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlerin ahirette hiçbir nasipleri olmayacaktır. Üstelik Allah onlarla konuşmayacak, kıyamet gününü yüzlerine bakmayacak ve onları arındırmayacaktır. Onları acıklı bir azap beklemektedir⁵⁹ ayetini okudu.⁶⁰

---

⁵⁶ İbn Aţıyye, *el-Muĥarraru'l-veciz*, 4/102.

⁵⁷ Mantık terimleriyle ifade edecek olursak bunlardan ilki aynılık, diğeri ise çelişmezlik ilkesiyle karşılanabilir. Bilgi için bk. Necip Taylan, *Mantık -Tarihçesi-Problemleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1988), 105-107.

⁵⁸ Bu olayın ayrıca Eş`aş b. Ĥays adlı şahabi ile bir Yahudi arasında geçtiği de bildirilmektedir. Bk. Ebü Uşmân Saîd b. Maşşür, *et-Tefsîr min Süneni Saîd b. Maşşür*, thk. Sa`d b. Abdullah (b.y.: Dâru's-Şumay`i, 1417/1997), 3/1053.

⁵⁹ Āl-i İmrân 3/77.

⁶⁰ Aĥmed b. Ĥanbel, *Müsned*, 29/254 (hadis no: 17716). Buĥârî'de geçen benzer bir rivayette bu tartışmanın Eş`aş b. Ĥays ile bir başka kişi arasında bir su kuyusu hakkındaki anlaşmazlık üzerine yaşandığı anlatılır. Buĥârî, "Aĥkâm", 30 (hadis no: 7183). Bu rivayetin sıhhati konusunda kaynaklarda herhangi bir olumsuz değerlendirmeye rastlanmamıştır.

Bu rivayetin benzeri, ayetin sebep-i nüzulü bağlamında da zikredilmiştir.⁶¹ Buḥārî’de yer alan diğer bir rivayette ise şöyle anlatılmıştır: “Bir kişi yemin ederek bir malı ögüyor, bir Müslümanı kandırmak için o mala hiç kimsenin vermediği parayı ödediğini söylüyordu. Bunun üzerine İNَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا” ayeti indi⁶²

Buna göre ayet, genel olarak yalan yere yemin edenleri kıyamet günü nasıl bir akıbetin beklediğinden bahsetmiş olmaktadır. Ancak bu ayetin sebep-i nüzulü bağlamında başka rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre ayet Tevrat’ta Yahudiler’e Hz. Peygamber’in vasıfları anlatılmasına ve ona tâbi olmaları emredilmesine rağmen onların kitaplarında bunu halktan gizlemeleri, karşılığında az bir dünyalık menfaate razı olmaları üzerine indirilmiştir.⁶³ Bu bağlamda yine Hasan-ı Başrî ve İkrime’den bu ayetin, kendi elleriyle yazdıklarının Allah’tan olduğuna yemin eden bir grup Yahudi din adamı hakkında indiği rivayeti de bu rivayeti desteklemektedir.⁶⁴

Buna göre ilk gruptaki rivayetler dikkate alındığında ayette Allah’a verilen sözle (بِعَهْدِ اللَّهِ) yalan yere yeminden kaçınmak suretiyle O’na itaat etmenin ve isyandan uzak durmanın gerekli olduğundan, ikinci gruptaki rivayetlere göre ise ayette Allah’ın Tevrat’ta Hz. Peygamber’e tâbi olmalarını emretmesi ve bunu halktan gizlememeleri, Yahudi hahamlarının bu hususta kendi uydurdukları bir bilgiyi Allah’a izafe etmemeleri ve yalan yere yemin etmemeleri gerektiğinden bahsedilmiş olmaktadır.

Çok sayıda müfessirin bu rivayetler arasında tercihte bulunmadığı ve ayetin manasını her iki rivayete göre açıklamakla yetindikleri gözlenmektedir. Buna karşın müfessirlerden Muḳātil, Ṭaberî, Zemaḥşerî, Ebū Ḥayyān, İbn Keşîr ve Şevkānî’nin bu ikinci rivayeti esas aldığı görülmektedir. Bu müfessirlerden Ebū Ḥayyān’a göre zâhire bakıldığında bu ayetin Ehl-i Kitâb hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ayetin siyak-sibakı bunu göstermektedir. Çağdaş müfessirlerden İbn Âşûr’un da benzer bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Râzî ise her iki rivayeti de bir noktada cem ederek ayetin bu anlamların hepsine hamledilmesinin uygun olacağını ifade etmektedir. Çünkü ona göre İِنْ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ ibaresinin kapsamına Allah’ın emrettiği, hakkında delil bulunan hususlar, peygamberden alınan sözler ve kişilerin kendilerini ilzâm ettiği her türlü mükellefiyet girmektedir. Çünkü bunların hepsi yerine getirilmesi gereken sorumluluklardandır.⁶⁵

⁶¹ Saïd b. Manşûr, *et-Tefsîr min Süneni Saïd b. Manşûr*, 3/1053-1054; Buḥārî, “Şehādât”, 18.

⁶² Buḥārî, “Büyü”, 27.

⁶³ Ṭaberî, *Câmi`u'l-beyân*, 3/65.

⁶⁴ Ceşşâs, *Aḥkâmü'l-Kur`ân*, 2/300; Vâhîdî, *Esbâbu'n-nüszûl*, 112.

⁶⁵ Muḳātil, *Tefsîr*, 1/285; Ṭaberî, *Câmi`u'l-beyân*, 3/65; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 1/376; Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 3/225; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur`âni'l-aẓîm*, 2/62; Şevkānî, *Fethu'l-kadir*, 1/405.

Bütün bu açıklamalar dikkate alındığında ayette Yahudiler'in Hz. Peygamber'e karşı tutumlarının mı, Tevrat'ı tahrif etmelerinin mi yoksa insanların birbiriyle arazi, su kuyusu ya da alacak konusunda anlaşmazlığa düşüp yalan yere yemin etmelerinin mi söz konusu edildiği hususunun tartışmalı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da ayetin spesifik anlamda hâricî bağlamının tespitini güçleştirmektedir. Söz gelimi bu rivayetlerden ayetin Yahudiler'in Tevrat'a ya da Hz. Peygamber'e karşı tutumları hakkında indiği rivayetler dikkate alındığında Hz. Peygamber'in anılan ayeti okuması bağlam dışı kabul edilebilecektir. Oysa meseleye bu şekilde bakmak yerine Hz. Peygamber'in ayeti olayla ilgili olarak iktibas ettiği hususu göz önünde bulundurularak, Râzî'nin de isabetle dile getirdiği gibi, ayetin bu manaların hepsini içine aldığı kabul edildiğinde sorunun çözümlüne yaklaşılmış olacaktır.

Sonuç

Hız. Peygamber döneminden itibaren ayetlerle iktibas uygulamasına zaman zaman bir söz yahut eylemin haklılığını kanıtlama veya doğrulunu teyit etme amacıyla başvurulmuştur. Ne var ki bu hususta bazı durumlarda Kur'an'ın genel mesajıyla bağdaşmayacak söz ve tutumlara meşruiyet devşirmede de aynı yolun izlendiği müşahede edilmektedir. Bu da Kur'an'a yaklaşımda suistimalere kapı aralamıştır. Bu nedenle ayetin anlaşılmasında bağlamın gözetilmesinin bir anlama ilkesi olarak vaz edildiği müşahede edilmektedir. Ancak bu ilkenin katı ve tavizsiz biçimde uygulanmasının da beraberinde Hz. Peygamber'den nakledilen kimi ayet iktibaslarının bağlam dışı yorumlar başlığı altında gündem dışına itilmesi gibi bir mahzuru beraberinde getireceği açıktır. Zira belli bir şahıs, konu ya da olay üzerine inen ayetin sadece o konuyla sınırlandırılması ve başka bir konuyla irtibatlandırılmayacağını iddia edilmesi o ayetlerdeki pasajlarda yer alan genel geçer değer hükümlerinin de dikkate alınmaması demektir. Bunun ise Kur'an'a yaklaşımla ilgili sağlıklı bir tutum olmadığı açıktır.

Günümüzde haklı bir gerekçeyle de olsa ayetlerin anlaşılması ve yorumlanmasında bağlama riayet vurgusunun Hz. Peygamber'den nakledilen kimi ayet iktibaslarıyla bağdaşmadığı müşahede edilmektedir. Bu durumun ayetlere bakışla ilgili sonraki dönemlerde etkili olan bir Kur'an tasavvurundan kaynaklandığı söylenebilir. Hz. Peygamber dönemi ve sonrasında Müslümanlar'ın gündelik hayatlarında anahtar bir role sahip olan Kur'an'ın sadece ayet/sûre bütünlüğü içinde ele alınmasının yanı sıra ayetlerin aslı anlamları dışında tâlî anlam katmanları da gündeme getirilmiştir. Ayet bölümlerinin konu bütünlüğünden uzak biçimde yani bağlamından kopuk olarak ele alındığı izlenimi uyandıran açıklamalara rastlanmaktadır. Ancak günümüz Müslümanları için referans olma niteliğini hâiz nüzul aşrındaki bu anlayışın bir sorun teşkil edeceği sanılmamalıdır. Zira her ne

kadar bu rivayetlerden bir kısmı ilgili ayet bütünlüğündeki bağlamın dışında olsa da Kur'an'ın iç bütünlüğüyle uyumludur. Ayrıca bu açıklamalarda ayetlerdeki lafızlara o dönemde kullanılmayan anlam içeriklerinin yüklenmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Esasında Kur'an yorumlarında bağlamın gözetilmesi ilkesinin hizmet etmesi gereken amaçlardan biri bu olmalıdır. Bu kriter gözetildiğinde ayet iktibaslarında manipülasyonların ve her dileyenin dilediği gibi ayetleri alıntılamanın önüne geçilebilecektir. Buna mukabil, böyle bir kapı açılması hâlinde ayet iktibasında bulunacak kişilerin bunu suistimal etmeleri elbette hâlâ mümkündür. Ancak aynı sorunun ayet iktibaslarında bağlamın gözetilmesi ilkesinin bir denetim unsuru olarak vaz edilmesi hâlinde de söz konusu olabileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla aksine bir karine olmadıkça bir lafzın umuma hamledilmesinde yorumun sıhhati açısından bir problem gözükmemektedir. Bu itibarla, Hz. Peygamberden nakledilen ve günümüze intikal eden ayet iktibaslarıyla ilgili sahih rivayetlerin bağlam dışı olduğu gerekçesiyle devre dışı bırakılmaması gerekmektedir. Nitekim tarih boyunca müfessirlerin yaklaşımları da genellikle bu doğrultuda olmuştur. Ayrıca ayetlerin dış bağlamı ve nüzul ortamının tespitinin her zaman kolay olmaması ve bu hususta genel geçer ve tek yönlü bir rivayet malzemesinin bulunmaması, belli ayetler hakkında birbirinden farklı bir hayli rivayetle karşılaşılrken çoğu ayet hakkında elimizde herhangi bir rivayet olmaması ayetlere bağlamsal yaklaşımda daha ihtiyatlı bir tutumun benimsenmesi gerektiğini teyit etmektedir.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

Bayram DEMİRCİGİL

Finansman / Funding:

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaüt, Âdil Mürşid vd. 45 cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Aksan, Doğan. *Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2020.
- Albayrak, Halis. *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2009.
- Âlûsî, Şihâbuddin Maḥmûd b. Abdillâh. *Râḥu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-aẓîm ve's-seb'î'l-meşânî*. Thk. Ali Abdalbârî Açıyye. 16 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Bağdâdî, Ali b. Ca'd b. Ubeyd. *Müsnedu İbni'l-Ca'd*. Thk. Âmir Ahmed Hayder. Beyrut: Müessesetu Nâdir 1410/1990.
- Beğavî, Ebû Muhammed b. Mes'ûd. *Meâlimu't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. 8 cilt. Beyrut: Dâru Taybe, 1417/1997.
- Buḥârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi`u'l-müsnedu's-Şaḥîḥ*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâşır. 9 cilt. b.y.: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî, Beyân, Bedî`*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *Sünenu'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed. 4 cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Desûkî, Muhammed b. Arafe. *Ḥaşiyyetu'd-Desûkî alâ Muḥtaşari'l-Meânî li Sa'dî'd-Dîn et-Teftazânî*. Thk. Abülhamîd Hindâvî. 4 cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Temmuz 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istishad--arap-dili>
- Ebû Ḥayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali. *el-Baḥru'l-muḥîṭ fi't-tefsîr*. Thk. Sıdkî Muhammed Cemil. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1420.
- Gökkır, Necmettin. *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Güman, Osman. *Fıkıh Usûlü Literatüründe Siyak*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2013.
- Güven, Şahin. *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Ḥabenneke, Abdurrahmân b. Ḥasen. *el-Belâğatu'l-`Arabîyye*. Dimaşk: Dâru'l-Ḳalem, 1416/1996.

- Hâzin, Alâuddîn `Ali b. Muḥammed. *Lübbâbu't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*. Thk. Muhammed Ali Şahin. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Abdullah el-Ḳāsım, Abdühakım. *Delâletu's-siyâkı'l-Ḳur'ânî ve eseruhâ fi't-tefsîr*. Riyad: Dâru't-Tedmuriyye, 2022.
- İbn Âşûr, Muḥammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tünisiyye, 1984.
- İbn Aṭıyye, Ebû Muḥammed Abdülḥak b. Ğâlib. *el-Muḥarraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitabi'l-azîz*. Thk. Abdüsselâm Abduşşâfi Muḥammed. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebî Şa'lebe. Yahyâ b. Sellâm. *et-Tesârif li tefsîri'l-Ḳur'ân mimmeştebehet esmâuhû ve tesarrafet meânih*. Tunus: eş-Şeriketu't-Tünisiyye li't-Tevzî', 1979.
- İbn Ebî Şa'lebe, Yahyâ b. Sellâm. *Tefsîr*. Thk. Hind Şelebî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muḥammed. *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-eḥâdisi ve'l-âsâr*. Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409.
- İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Ḳur'ânî'l-azîm*. Thk. Sâmi Muḥammed Selâme. 8 cilt. b.y.: Dâru Ṭaybe, 1420/1999.
- Kara, Ömer. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında "İtibar Sebebin Husûsîliğine Değil, Lafızın Umûmîliğinedir" İlkesine Usûlcülerin Metodolojik Yaklaşımları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Kurt, Mehmet. "Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Sahâbenin Âyetleri Bağlam Dışı Kullanım Örnekleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (8) (2021), 373-392.
- Ḳaşallânî, Aḥmed b. Muḥammed. *el-İrşâdu's-sarî li şerḥi Şaḥîhi'l-Buḥârî*. 10 cilt. Mısır; el-Maṭbaatu'l-Emîriyyeti'l-Kübrâ, 1323.
- Mâturidî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed. *Te'vîlâtü Ehlî's-sünne*. Thk. Mecdî Baslûm. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Ḥasen Ali b. Muḥammed. *en-Nüketu ve'l-nyûn*. Thk. es-Seyyid İbn Abdi'l-maḳşûd. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Muḳâtil, Ebu'l-Ḥasen b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi. *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*. Thk. Abdullah Maḥmûd Şehḥâte. 5 cilt. Beyrut: Dâru İḥyâi't-Türâs, 1423.

- Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc. *Tefsîru Mücâhid*. Thk. Muḥammed Abdüsselâm Ebu'n-Neyl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîşe, 1410/1989.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-Şahîhu'l-Muḥtaşar bi Nakli'l-Adli ani'l-Adli ilâ Rasûlillâh şallallâhu aleyhi ve sellem*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'-Arabî, ts.
- Neḥḥâs, Ebü Ca`fer. *Meâni'l-Kur'an*. Thk. Muḥammed Ali es-Şâbünî. 6 cilt. Mekke: y.y., 1409.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fi Şerhi Şabibi Müslim b. Haccâc*. 18 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392.
- Öz, Ahmet. *Kur'an'ı Anlamada Bağlam*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016.
- Râgîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muḥammed. *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*. Thk. Safvân Adnân ed- Dâvudî. Dimâşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Sa`lebî, Aḥmed b. Muḥammed. *el-Kesf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*. Thk. Ebü Muḥammed b. Âşûr. 33 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2002.
- Şeâlibî, Ebü Manşûr Abdülmelik b. Muḥammed. *el-İktibâs mine'l-Kur'âni'l-kerim*. Thk. İbtisâm Merhûn es-Şaffâr. 2 cilt. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1412/1992.
- Şeâlibî, Ebü Zeyd Abdurrahmân b. Muḥammed. *el-Cevâbiru'l-Hisân fi tefsîri'l-Kur'an*. Thk. Muḥammed Ali Muavviḍ, Âdil Aḥmed Abdulmevcûd. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418.
- Saîd b. Manşûr, Ebü Uşmân. *et-Tefsîr min Süneni Saîd b. Manşûr*. Thk. Sa`d b Abdullah. 5 cilt. b.y.: Dâru's-Şumay`î, 1417/1997.
- San`ânî, Ebü Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm. *el-Muşannef*. Thk. Habîburrahmân el-A`zamî. 11 cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403.
- Şiddîk Ḥân, Muḥammed. *Fethu'l-beyân fi mekâşidi'l-Kur'an*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Aşriyye, 1415.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâluddin. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*. Thk. Muḥammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Mışriyye, 1394/1974.
- Suyûtî, Celâluddin. *et-Tevşîh Şerhu'l-Câmi`is-Şahîh*. Thk. Rıḍvân Câmî` Rıḍvân. 9 cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüsd, 1419/1998.
- Şevkânî, Muḥammed b. Ali b. Muḥammed. *Fethu'l-kadir*. Dimâşk: Dâru İbn Keşîr, 1418.

- Şeybānī, Ebū Bekir b. Ebū Āşım. *el-Āḥād ve'l-meşānī*. Thk. Bāsim Fayşal Aḥmed. 6 cilt. Riyad: Dāru'r-Rāye, 1411/1991.
- Şinkīfī, Muḥammedu'l-Emīn b. Muḥammed el-Muḥtār. *Advān'l-beyān fī idāḥi'l-Ḳur'ānī bi'l-Ḳur'an*. 9 cilt. Beyrut: Dāru'l-Fıkr, 1415/1995.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ı Anlamada Bağlaman Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Tiyek, Fatih. "İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açıdan Değerlendirilmesi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2014), 151-182.
- Ṭaberānī, Ebu'l-Ḳāsım Süleymān b. Aḥmed. *el-Mu`cemu'l-Kebīr*. 25 cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 2. baskı, ts.
- Ṭaberī, Ebū Ca`fer Muḥammed b. Cerīr. *Cāmi`u'l-beyān an te'vli āyi'l-Ḳur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuḥsin et-Türkī. 26 cilt. Kahire: Hecr, 2001.
- Ṭahāvī, Ebū Ca'fer Aḥmed b. Muḥammed. *Şerḥu müşkili'l-āsar*. Thk. Şuayb el-Arnaūt. 16 cilt. b.y.: Müessesetu'r-Risāle, 1415/1994.
- Taylan, Necip. *Mantak - Tarihçesi - Problemleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1988.
- Uzun, Nihat. *Hicrî II. Asırda Siyâset - Tefsir İlişkisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Uzun, Nihat. *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Uzun, Nihat. "Hz. Peygamber'in Tefsirinde Bağlam Meselesi". *Bilimname*, XXII, 2012/1, 129-157.
- Ünver, Mustafa. *Kur'an'ı Anlamada Siyâkım Rolü*. Ankara: Sidre Yayınları, 1996.
- Vāḥidī, Ebu'l-Ḥasen Ali b. Aḥmed. *et-Tefsīru'l-basīt*. 25 cilt. Riyad; İmādetu'l-Baḥsi'l-İlmī, 1430.
- Vāḥidī, Ebu'l-Ḥasen Ali b. Aḥmed. *Esbābu'n-nüzūl*. Thk. İşām b. Abdulmuḥsin el-Ḥumeydān. Demmām: Dāru'l-İslāḥ, 1412/1992.
- Yüksek, Muhammed İsa. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Bağlam Bilgisi, Referansları ve Sınırları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Zeccāc, Ebū İshāk İbrāhim b. es-Sirrī. *Meānī'l-Ḳur'an ve i'rābub*. Thk. Abdulcelīl Abduḥ Şelebī. 5 cilt. Beyrut: Ālemu'l-Kütüb, 1988.
- Zemaḥşerī, Ebu'l-Ḳāsım Maḥmūd b. Ömer. *el-Keşşāf an ḥakāikı gavāmidı't-tenzīl ve 'uyūnī'l-eḳāvil fī vucūbi't-te'vīl*. 4 cilt. Beyrut: Dāru'l-Kitābī'l-Arabī, 1407.